

Atmintis religijos filosofijoje: dekartiškojo demono gundymai epistemologijoje ir teodicėje

Mindaugas Briedis

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Filosofijos ir politologijos katedra,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius,
el. paštas mbriedis@takas.lt*

Analizuojama atminties refleksija religijos filosofijoje. Probleminį lauką apibrėžia Descartes'as, mintiniame eksperimente postuluojuantis visagalį blogio demoną, galintį falsifikuoti žmogišką suvokimą. Iškelta solipsizmo problema numato abejonę ir atmintimi paremtais teiginiais.

Descartes'o prielaidas konstruktyviai naudoja A. Plantinga sprendamas religijos epistemologijos problemas, visų pirma naujai keldamas klausimą, ar tikėjimas Dievu yra racionalus ir, jei taip, ar pagrįstas? P. Inwagenas, savo ruožtu, pasitelkia atminties analizę konstruodamas teodicėją paremiančius argumentus. Atsižvelgiant į aptariamą problematiką, neišvengiamai iškyla ir tokios religijos filosofijos temos, kaip pomirtinis gyvenimas, sielos egzistavimas, glaudžiai susijusios su asmens tapatybės analize.

Raktažodžiai: atmintis, įsitikinimas, teodicėja, blogis, asmens tapatybė

ĮVADAS

Pirmoje meditacijoje Descartes'as atlieka savo įžymų hipotetinį eksperimentą: „tuomet darysiu prielaidą, kad egzistuoja ne aukščiausiasis gerasis Dievas, tiesos šaltinis, o piktoji dvasia, nepaprastai galinga bei protinga, ir kad ji pasistengs kiek įmanoma mane klaidinti“ (Descartes 1976: 65). Šios teorinės fantazijos aidai juntami įvairiuose filosofijos baruose, neaplenkė jie ir religijos filosofijos diskusijų.

Paprastai atminties fenomenas šiame diskurse buvo aptiriamas teologiniuose ginčuose, kurie susiję su sakramentų klausimu, ritualų kaip nuolatinio priminimo samprata. Pati religinė patirtis neretai buvo įvardijama kaip pamatinis atsiminimas (*anamnesis*), kurioje suviejami temporalumo modai bei nušvinta tikroji būtis (krikščioniškasis platonizmas). Tačiau Descartes'o vaizduotė leidžia tematizuoti atmintį, svarstant ir filosofinius klausimus, visų pirma religijos epistemologijos iššūkius (Plantinga), taip pat teikiant argumentus tradiciniams religijos filosofijos klausimams (Inwageno teodicėja).

Natūralų perėjimą nuo pirmųjų metodo žingsnių prie atminties problematikos tiksliai nusako Santayana. Jo nuomone, interpretuojant Descartes'ą, „dera kalbėti ir apie dabartinio momento solipsizmą“ (Santayana 1955: 14–15). Taigi „dėl tos priežasties, kad juslinis suvokimas teikia tik betarpišką faktų įvairovę, turėtume būti agnostiški praeities, o tuomet ir laiko realumo atžvilgiu“ (Vanhoozer 2003: 98). Tokia atminties refleksija taip pat natūraliai atveda prie religijos filosofijos temų – asmens tapatumo, sielos egzistavimo bei pomirtinio gyvenimo aptarimo.

ATMINTIES IR TIKĖJIMO TEIGINIAI A. PLANTINGOS „REFORMUOTOJE EPISTEMOLOGIJOJE“

Alvinas Plantinga, šiuolaikinis krikščionybės apologetas, analitinis teistas, užsimoja patikrinti religinės patirties pagrįstumo laipsnį, siekia gražinti tikėjimo analizei analitinį pagrindą ir klausia, „ar tikėjimas Dievu yra racionaliai priimtinas?“ (Plantinga 2002: 40). Šiame klausime numatomo konteksto pagrindinė kontroversija yra evidencialistų (angl. *evidence* – įrodymas) priešprieša teistiniam tikėjimui. Šios pozicijos šalininkai teigė, kad tikėjimas Dievu yra iracionalus arba nepagrįstas, intelektualiai neatsakingas, nes „jam paremti nepateikiama svarių įrodymų“ (Plantinga 1981: 41). Kiti šios diskusijos dalyviai, ypač vadinamosios natūraliosios teologijos šalininkai teigė, kad tikėjimas Dievu yra intelektualiai priimtinas, tačiau tik todėl, kad tam turima pakankamai įrodymų. Šių dviejų pozicijų bendras pagrindas yra įsitikinimas, kad tikėjimas yra racionalus, tik jei nurodoma įrodymų bazė. Taip pat ir asmuo elgiasi racionaliai priimdamas tikėjimą, tik jei remiasi įrodymais, o tiksliau – tik jei žino tokias pozicijas, kurios paremia iškeltąjį teiginį, ir tiki šiuo remdamasis jomis.

Evidencialistų kritika yra išsisknijusi klasikiniame fundacionalizme (*foundationalism*), kuris nuo Platono ir Aristotelio dominuoja filosofiniame diskurse diskutuojant tikėjimo, pažinimo, racionalumo ir panašius klausimus. Trumpai tariant, klasikinio fundacionalizmo branduolys yra įsitikinimas, kad vieni įsitikinimai (*beliefs*) grindžiami kitais. Pavyzdžiui, žodis *tikėjimas* susideda iš devynių raidžių – šį įsitikinimą grindžia pasitikėji-

mas žodyno dėsniais ir pan. Tačiau teiginių-ramsčių grandinė negali tęstis be galo, todėl, nepaisant įvairių solipsistinių žaidimų, sutariama egzistuojant tokias tiesas, kurių pagrindimui kitų nieiškome (arba negalime rasti). Tokias tiesas priimame be kreipimosi į kitą teiginių aibę, jas Plantinga vadina pamatiniais įsitikinimais (*basic beliefs*).

Pagal klasikinio fundacionalizmo kanonus tam tikros tiesos yra korektiškai priskiriamos pamatinių įsitikinimų kategorijai, kitos klaidingai. Tuomet tos, kurios nėra „pamatinės“, racionaliai gali būti priimtinos tik remiantis įrodymais, kurie veda į pamatinių įsitikinimų klasę. Anot minėtų pozicijų, Dievo egzistavimas nepatenka į pamatinių įsitikinimų klasę, tad asmuo elgiasi racionaliai išpažindamas teizmą, tik jei gali pagrįsti savo pasirinkimą įrodymais.

Plantingos pažiūros (vadinamos „reformuota epistemologija“) remiasi savaip interpretuotais reformacijos teiginiais. Reformacijos atstovai griežtai atmetė natūraliąją teologiją (suprastą kaip Dievo įrodymų tradiciją), ir tai, anot Plantingos, buvo padaryta „net ne dėl argumentų klaidingumo, o dėl paties požiūrio į Dievo klausimą ydingumo“ (Plantinga 2002: 41). Taigi reformacijos judėjimą galima traktuoti ir kaip implicitišką klasikinio fundacionalizmo (natūraliosios teologijos apdare) atmetimą. Tačiau klaidinga manyti, kad teigdami, jog tikėjimas Dievu nereikalauja propozicinės paramos, reformatoriai propagavo kraštutinį fideizmą. Greičiau jie pasisakė už *intelektualinę* tikinančiojo teisę teigti Dievo buvimą, net nepateikiant (induktyvaus ar deduktyvaus) argumento, netgi nežinant tokio, o gal tokiam net nesant. Tačiau tuomet išeina, kad tikėjimas Dievu yra pamatinis.

Kad pagrįstume tokią poziciją, neišvengiamai turime pažvelgti į kriterijus, kuriuos nustato evidencialistai idant tipologizuotų įsitikinimus. Visų pirma fundacionalizmo pozicija yra normatyvi – priėmus teistinius įsitikinimus, žmogus klasifikuojamas kaip iracionalus, o tai savo ruožtu reiškia, kad jam nepavyko atitikti tam tikro (racionalumo) standarto. Taigi egzistuoja blogas ir geras kelias įtikėti Dievą, arba, kaip teigia Blanshard'as, „tikėjimas turi etinį aspektą... prilyginti savo nuostatas turimiems įrodymams“ (Blanshard 1974: 401). Nesugebantis pagrįsti Dievo egzistavimo, jau vedamas pareigos privalo atmesti tokį tikėjimą. Tokiu būdu, mąstant sokratiškai, evidencialistai ne tiek kaltina teistus silpnavališkumu, primant tikėjimą, kuriam nėra pagrindo, bet nustato jiems intelektualinės negalios diagnozę – tai klaidingo pasirinkimo šaknis. Toks požiūris paaiškina ir kodėl teistai sutinkami labiau su užuojauta nei priešiška nuostata.

Taigi evidencialistų kritika teizmo atžvilgiu numato, koku būdu atskirti pagrįstas pamatines tiesas nuo tariamų, o tai savo ruožtu numato išankstinį supratimą to, kas yra *iš tikrųjų pamatinis* įsitikinimas. Fundacionalizmo atveju propozicija p yra išties pamatinė asmeniui S, jei ir tik jei p yra akivaizdi S (modernus fundacionalizmas) arba akivaizdi ir paremta jusliniu suvokimu (antikinis ir viduramžių fundacionalizmas). Pasak Plantin-

gos, abi fundacionalizmo formos yra savireferentiškai nesuderinamos, tad jomis remiamos išvados nepagrįstos.

Įsitikinimai, kurie pripažįstami klasikinio fundacionalizmo kertiniais akmenimis, yra suvokiami objektai ir įsitikinimai, grįsti atmintimi (kartais dar priduriama kitų sąmonės egzistavimas, loginės ir matematinės tiesos). Taigi teiginiai „matau medį“, „rytą pusryčiauvau“, „tas žmogus piktas“ paprastai laikomi pamatiniais, *tačiau*, anot Plantingos, „būtų klaidinga manyti, kad jie niekuo neparemti“ (Plantinga 2002: 43). Žinoma, nors išvardyti įsitikinimų atvejai paprastai priimami kaip neišvestiniai iš kitų, dėl to jie dar negali būti laikomi pamatiniais ta prasme, kad jų teisingumo reikšmė akivaizdi ir niekuo neparemta. Šias atrodo akivaizdžias tiesas iš tiesų grindžia tam tikros patirtys („man rodosi medis“, „atrodo, šį rytą pusryčiauvau“) kartu su kontekstu, kitomis aplinkybėmis, kurios ir lemia mano įsitikinimą. Tarkim, kitų sąmonės atžvilgiu, mano skausmo suvokimas vaidina lemiamą vaidmenį pagrindžiant „pamatinį“ teiginį apie kito savijautą.

Tai reikantiška ir tiesoms, kurios sudaro nemažą informacijos apie pasaulį dalį – atsiminimus. Tarkim, aš lyg ir menu, kad pusryčiauvau šį rytą; tiksliau, aš nenumaldomai linkstu tikėti teiginiu, kad pusryčiauvau šį rytą lydintas praeities blyksnių, kurie pažįstami kiekvienam, bet nepaisant to, lieka neaprašomi. Tačiau to nepakanka – atminties tiesos priimtinumą galiausiai įtvirtina įvairios aplinkybės, platesnis gyvenamasis kontekstas. Vadinamiesiems „pamatiniams“ įsitikinimams nuolat akomponuoja aplinkybės, tarnaujančios to įsitikinimo patvirtinimu, pagrindimu (*ground*). Tokiu būdu, jau kalbame apie propozicinę formą: *Esant sąlygai c, S pagrįstai laiko p pamatinu. C apima ne tik vaizdinį, kuriuo disponuoju tam tikro teiginio atveju. Jei matau rožinį dangų, tačiau žinau, kad tokie jau mano akiniai, arba klastinga liga sukelia tokius vaizdinius, priėmimas teiginio „šis dangus yra rožinis“ nebus pagrįstas. Atminties atveju, tarkime, aš žinau, kad savo atmintimi negaliu pasitikėti, kad ji dažnai mane prigauna. Esant tokiai sąlygai, teiginio „pusryčiauvau šį rytą“ negaliu pagrįstai laikyti pamatinu, net jei ir rodosi, jog taip buvo. Taigi vien disponavimas vaizdine ar jusline medžiaga nėra pakankamas pagrįstumui; privalo būti kitas kriterijus. Svarbiausia tai, kad tiesa yra iš tikro pamatinė tik tam tikromis sąlygomis; šios sąlygos ir yra jos pagrindimas. Tokiu būdu, pamatiniai įsitikinimai nėra, arba nebūtinai yra kuo nors neparemti (*groundless*).*

Šią strategiją Plantinga perkelia tikėjimo Dievu situacijos analizei. Taigi ieškant atsakymo į klausimus, ar tikėjimas Dievu yra racionalus, ir jei taip, ar pagrįstas, turime apie tai mąstyti kitų akivaizdžiais laikomų teiginių kontekste. Atsimenant Kalviną ir kitus reformatorius, negalime teigti, kad priimdami Dievą jie atmetė tai patvirtinančias aplinkybes. Kalvinas buvo įsitikinęs, kad Dievas kasdien apreiškia save visame Visatos surėdyme. Tuo sakoma, kad „Dievas sukūrė žmogų tokiu būdu, kad jis turi polinkį atpažinti Jo pėdsaką pasauly-

je“ (Plantinga 2002: 44). Kitaip (ir tiksliau)ariant, žmogus pasižymi dispozicija priimti teiginius „gėlė buvo sukurta Dievo“, „Dievas tvėrė Visatą“, kontempliuodamas gėlę ar nuščiūdumas žvaigždėto dangaus akivaizdoje. Taip pat skaitant Bibliją gali atrodyti tarsi Dievas kalba; padarius tai, kas nedera, justti kaltę ir Dievo nepitarimą; išpažįstant nuodėmes jausti atleidimą ir priėmimą; pavojaus akivaizdoje kreiptis pagalbos, remiantis tuo, kad Dievas girdi; o saldus gyvenimas gali kelti dėkingumą, kas numato, kad galime būti Dievui dėkingi.

Taigi egzistuoja daug sąlygų ir aplinkybių, sukeliančių tikėjimą Dievu. Matyt, tiek tradiciniai Dievo įrodymai (jų aistra tiesai), tiek egzistencialistų „ribinės situacijos“, nors ir su išlygomis, patektų į tokį sąrašą, kurio fenomenologija yra atskira rimta tema. Čia tik galime teigti, kad tokių aplinkybių yra nemažai. Taip pat svarbu tai, kad išvardytos situacijos nėra tiesiog patvirtinimai, kad „Dievas yra“. Vietoje šio teiginio gauname tokius: „Dievas kalba man“, „Dievas sukūrė Visatą“, „Dievas atleidžia ir priima“, „Jam turiu būti dėkingas“.

Šios propozicijos yra iš tiesų (*properly*) pamatinės atitinkamomis sąlygomis. Tačiau taip pat suprantama, kad teiginys „egzistuoja toks asmuo kaip Dievas“ nei dorai pamatinis, nei priimamas kaip toks tu, kurie tiki aukščiau išvardytais teiginiais. Taigi Dievo egzistavimas išties lieka tuščių ginčų objektas, kol nėra ypatingas aplinkybes išskleidžiančių teiginių. Kitaip tariant, ne pakankamai bendras ir abstraktus teiginys „Dievas egzistuoja“ yra deramai pamatinis, o tos propozicijos, kurios detalizuoja Jo atributus ar/ir veikimą.

Grįžtant prie analogijos tarp tikėjimo Dievu ir (pa)sitikėjimo suvokiamų objektų, kitų asmenų ir praeities egzistavimu, pastarųjų atžvilgiu taip pat būtent specifinės ir konkrečios propozicijos, o ne bendri ir abstraktūs jų „provaizdžiai“, priimamos kaip pagrįstai pamatinės. Tokie teiginiai, kaip „egzistuoja medžiai“, „egzistuoja kiti asmenys“, „pasaulis egzistavo ilgiau nei septynias sekundes“, nėra tikrai pamatiniai; tokio įvertinimo greičiau nusipelno propozicijos – „aš matau medį“, „šis asmuo yra patenkintas“, „pusryčiauau daugiau nei prieš valandą“. Žinoma, pastarieji teiginiai numato pirmuosius, ir turbūt nėra klaidinga teigti, kad ir tie, ir tie yra iš tikrųjų pamatiniai. Vis dėlto jų neatskyrimas atsiliepia specifiniuose kontekstuose, kaip kad Plantingos įspėjime, kad tuomet išleidžiama iš akių, kad Dievo egzistavimas taip pat yra patvirtinamas, tiksliau, jis nėra nepagrįstas arba bevertis. Taigi akivaizdumas, juslinis kriterijus nėra būtina sąlyga teiginiui būti pamatiniam. Kita vertus, tikėjimas Dievu nereiškia, kad šis teiginys yra nepagrįstas (atitinkamomis aplinkybėmis).

ATMINTIES FALSIFIKAVIMAS INWAGENO TEODICĖJOJE

Plantingos reformuotos krikščioniškojo teizmo strategijos peržengė epistemologijos ribas bei rado pritaikymą kituose religijos filosofijos baruose. Peteris van Inwa-

genas aptaria atmintį sprendamas blogio kilmės ir trukmės klausimus bei teikdamas numanomam skeptikui teodicėjinius argumentus. Reikia atkreipti dėmesį, kad Inwagenas konstruktyviai pasinaudoja Plantingos teodicėjos ir tiesiog apologijos kaip atkirčio krikščionybės kritikai distinkcija. Krikščioniškoji apologetika „konstruoja istorijas, kurios paaiškintų blogio ir Dievo koegzistavimą, bei siekia parodyti, kad tokios istorijos yra galimos platesne logine prasme, tuo tarpu teodicėja atveria Dievui kelią į žmogų“ (Inwagen 2002: 370). Būtent dėl tuščių sofistikuojamų atmetimo tikra teodicėja išlaiko pusiausvyrą tarp tradicijos ir argumento, pasakojimo ir analizės. Kaip tik tokia yra Inwageno teodicėja, kurios centre – atminties analizė.

Visų pirma šis teoretikas siūlo įsivaizduoti brolių ginčą, kuris peraugą į neapykantą vienas kitam. Jų motina malda kreipiasi į Dievą, prašydama atstatyti anksčiau abipusę meilę, ir atstatyti ne palaiptui, o nedelsiant, tuojau pat. Ko iš tiesų tokioje situacijoje prašoma? Anot Inwageno, „idant patenkintų jos prašymą, Dievas neišvengiamai turi pašalinti visko, kas atsitiko tarp brolių nuo pat konflikto užuomazgų, atsiminimus“ (Inwagen 2002: 380). Žinoma, tokia užduotis jau kelia tolimesnius filosofinius klausimus, tačiau kol kas įsivaizduokime, kad ji nesukelia vykdytojui (tarkim, visagalybės atributo dėka) didesnių problemų. Tačiau Dievas taip pasielgti negalėtų, nes, menant Descartes'ą, „nėra apgavikas“ (Descartes 1976: 107), o toks veiksmas (atminties panaikinimas) numato grubų klaidinimą apie praeities (istorijos) faktus. Jei Dievas ištrynė faktus apie mano konfliktą su kitu asmeniu ir kažkaip suderino likusią atsiminimų aibę be destruktivių pasekmių, tuomet jis apgavo mane dėl praeities. Negalime logiškai pagrįsti situacijos, kai Dievas tiesiog (rankos mostelėjimu) akimirksniu atstato puolusios žmonijos būklę, išskyrus klastojant tos žmonijos istorinę atmintį. Kita vertus, tokia situacija užkerta kelią sąmoningam, autentiškam žmogaus dalyvavimui išganyme.

Čia pasitarnauja kita Inwageno siūloma iliustracija – sūnaus palaidūno parabolė (evangelija pagal Luką, 15: 11–32). Tarkime, tėvas būtų numatęs neapgalvoto palikimo švaistymo pasekmes, nusamdęs aktorius, kurie apsimetę lošėjais praloštų ženkliai sumas sūnui (palaidūnui). Jei jau išdrįsime tiek, sakykime, kad tėvas papirkė prostitutę, kurios išpažintų meilę palaidūnui ir siūlytų visus savo turtus (tėvo įduotus), taip pat pridėkime slapta tėvo pasamdytus asmens sargybinius, saugosiančius švaistūną nuo senovės Vidurio Rytų naktinio gyvenimo pavojų.

Kokios būtų tokio tėviško rūpesčio pasekmės? Greičiausiai sūnus tęstų nerūpestingą gyvenimą, juk jo atliekami veiksmai nebūtų savidestruktiški. Tačiau nekenkimas sau čia turi būti suprastas ne taip nerūpestingai – juk sūnus gyventų iliuzinį gyvenimą. Sunku pasakyti, kas ir kada, žvelgiant iš tokio gyvenimo perspektyvos, paskatintų sūnų grįžti.

Šia biblinio mito modifikacija Inwagenas siekia parodyti, kaip galime suprasti, kodėl Dievas tiesiog „ne-

atšaukia“ (*cancel*), stebuklingos intervencijos pagalba, kančios ir blogio, kurį gimdo pati žmogaus, atskirto nuo Dievo, buvimo situacija. Visų pirma tokios intervencijos, kaip ir atminties klastojimo, atveju tai būtų didelė apgaulė, iliuzinio pasaulio tvėrimas. Tuomet mūsų egzistenciniai apsisprendimai būtų palaikomi Dievo, tuo tarpu atrodant, tarsi sėkmė yra žmogaus prigimtinių sugebėjimų išdava. Tai, anot Inwageno, „redukuotą žmogaus situaciją į kažką daugiau nei beprasmišką, būtent komiško“ (Inwagen 2002: 380). Modernizuotoje sūnaus palaidūno versijoje kaip tik ir pereinama nuo herojaus prie klouno.

Toks iliuziškumas jau pats savaime yra blogis, tačiau jo sukeltos pasekmės viršija šį implicitišką neigiamumą. Jei Dievas padarytų kaip tarėme, turėtume būti pilnai patenkinti savo egzistencija, ar bent jau būti gerokai arčiau pasitenkinimo nei daugelis yra dabar. Esant pasitenkinimo būklei, kreipimasis į Dievą, palikimo ir globos prašymas taptų beprasmiškas (kitais nei Plantinga, Inwagenas nemano, kad toks kreipinys gali būti paremtas dėkingumu). Esminė dieviškojo išganymo plano dalis tokiu būdu, ir tai sudaro Inwageno teodicėjos branduolį, yra sukelti žmogui nepasitenkinimą buvimo atskirtyje (nuo Dievo, ar savo tikrosios būties) situacija. Ir tai padaryti privalu ne klastojant vertybes, teikiant iliuzijas ir sukeldami skausmą – tai tiesiogiai su žmoniškąja garbėtroška (*hybris*) nesusiję – bet tiesiog leidžiant gyventi patiriant šios (atskirtumo nuo Dievo) būklės pasekmes, negalėti apsigauti dėl šio pasaulio baisumų, daugiausia kylančių iš žmogaus nesugebėjimo kreipti save, ar būti savo gyvenimo šeimininku. Taigi esminė Dievo atpirkimo plano dalis yra žmogaus suvokimas, kad paties bandymas kontroliuoti asmeninės ar bendrosios istorijos įvykius veda prie siaubingų pasekmių. Taigi pasaulis kelia siaubą visų pirma ne pats iš savęs, o todėl, kad jame įrašyta nuolatinė žmogaus nesėkmė.

Kodėl taip svarbu išsąmoninti pasaulio baisumus? Pirmiausia todėl, kad tokia yra tikroji dalykų padėtis, arba tiksliau, toks yra egzistuojantis žmogus. Akivaizdūs blogio faktai – koncentracijos stovyklos, prievarta, neteisėybė, išnaudojimas, pagaliau branduolinės ar ekologinės katastrofos grėsmė Dievo akyse vis tik tėra baigtinis blogis, tuo tarpu kai žmogus rizikuoja atsiduoti amžinam blogiui kasdieniame gyvenime, tai yra pamiršti savo pamatinį egzistavimo tikslą.

Netikintieji, žinoma, netraktuoja žmogiškos situacijos kaip ikiistorinio nuopolio pasekmės, tačiau jie gali suvokti (o pagal Dievo atpirkimo planą – turi) kad ne viskas yra tvarkoje ir kad visos pastangos šią negerovę įveikti ištirpsta blogyje, juk žmogus negali laikytis ne tik kad Dievo, bet ir savo paties suformuluotų standartų. Didelė dalis ideologinių mitų (apšvieta, revoliucija, pažanga) buvo sukurti pridengti šią imanentišką žmogaus būčiai negalią. Taip pat žinomos ir psichologinės tokios sąlygotumo pasekmės – nesugebėjimas suteikti savo gyvenimui kryptingumo (net ir sekuliaria prasme) kai kuriems žmonėms reišia, kad tokios krypties (pra-

smės) apskritai nėra. Tačiau kita dalis vis dar tiki, kad neigiamas pasaulio įvaizdis yra sąlygotas žmogaus istorijos klaidų, t. y. intelektualinių, ideologinių, netobulos ekonominės organizacijos dalykas, būsiantis ištaisytas ateityje.

Tokia situacija, anot Inwageno, numato tikrąją bedievystę, kurią jis iliustruoja aptardamas kultūrinį – geografinį religingumo paplitimą, tam pasitelkdamas terapijos metaforą. Yra žinoma, kad religinis tikėjimas paplitęs Pietų Amerikoje, Vidurio Rytuose, Afrikoje, tuo tarpu anglakalbiuose kraštuose ir Vakarų Europoje situacija sakralumui ne tokia palanki. Paprastai vargstantys, neišsilavinę žmonės kreipiasi į religines institucijas kaip žmogus, sergantis skausminga ir nepagydoma liga, kreipiasi į šarlataną, tuo tarpu vidutinio sluoksnio atstovai Vakaruose tiki žmogaus prigimties ir gerėjančių gyvenimo sąlygų mitu. Postreliginiai Vakarų Europos ir JAV žmonės yra desperatiškai ligoti, tačiau užvaldyti kažkios laikinos panacėjos, netikintys daktarais, teigiančiais situacijos rimtumą. Atsisakydamas „atšaukti“ kentėjimą, kuris yra natūrali nuopolio pasekmė, Dievas yra tarsi gydytojas, kuris atsisako išrašyti skausmą malšinančių vaistų (anginai) tuo pagrindu, kad tuomet pacientas vėl pasirinktų pamėgtą, bet pražūtingą pomėgį (šaltą alų). Tokiam silpnavališkumui (o gal sokratiškai žvelgiant – vėl intelektualiai klaidai) įveikti būtinas nuolatinis skausmo potyris. Žinoma, toks gydytojo elgesys gali būti kvestionuojamas, kad ir apkaltinant paternalizmu, netgi „žaidimu į Dievą“. Tačiau vargu ar šie kaltinimai tinka pačiam Dievui. Paternalistinę Dievo poziciją grindžia tiek teologinė atributų tradicija, tiek simbolių hermeneutika, tiek žmogaus situacija. Patys sprendiniai apie paternalizmą yra galimi Dievo dėka.

Taigi minėjome, kad pradinis Dievo atpirkimo plano etapas, pagal Inwageną, numato nuo jo atskirtų būtybių siaubingo situatyvumo refleksiją, maitinamą nuolatiniais nesėkmingais bandymais tą situaciją kontroliuoti. Išbaigdamas savo teodicėją, Inwagenas teologiškai teigia, kad galiausiai išganymas kulminuoja amžinoje tvarinių vienovėje su savo Kūrėju. Tačiau tuojau pat priduria, kad „tokia būtis neišvengiamai turi įimti egzistencinės atskirties diskomforto atmintį“ (Inwagen 2002: 383). Norėdami atskirti žmogaus būklę iki nuopolio (sodas) ir po atpirkimo (dangus), krikščionys jau seniai pabrėžė, kad nors abi būklės iš esmės apibrėžiamos vienove su Dievu, viena prarasta, o kita bus laimėta amžinai. Tačiau kaip galime būti tikri, kad patekęs į dangų žmogus dar kartą nepanaudos savo valios nepaklusimui? Atsakymas vėl grąžina mus prie atminties – tie, kas bus Dievo pasirinkti amžinam džiaugsmui, atsimins, ką reiškia būti nuo Dievo atskirtiems. Jie atsimins atskirto pasaulio baisumus ir toks jų buvimas atstatytoje pirmąradėje būklėje ne ką paslaptingesnis nei sūnaus palaidūno atsisakymas palikti tėvo namus antrą sykį. Tokia yra prasmė teiginio, kad žmonės danguje negali nusidėti, kaip kad Sokratas buvo įsitikinęs, kad tikrai žinantis, kas yra blogai, to nedarys, tad silpna valia tėra chimera.

MIRTIES ATMINTIS AR ATMINTIES MIRTIS?

Epistemologinių ir teodicėjos aspektų aptarimas tematiizuojant atmintį neišvengiamai atveda į tašką, kuriame atmintis religiniame diskurse iš kasdienio fenomeno virsta viena pamatinių metaforų. Tokią atmintį tradicija, menanti Platoną, įvardijo *anamnesis*, žymėdami vietą, kurioje sutelkiami visi temporalumo modusai (praėjus, dabartis, ateitis), taip pat žemiškasis ir amžinasis pasauliai.

Jasperis, žvelgdamas į religinį diskursą per dykumos metaforos prizmę, kaip tik ieško palankių sąlygų religinei patirčiai (tam tikram atsiminimui), atrasdamas pasaulinėje literatūroje kaip ir Šventajame Rašte tokias sielovados „vietas“ kaip dykuma ir nevilties gelmės. Dykuma, tai ne tik tremties istorijos, bet ir dieviškojo palaiminimo vieta. Tai vieta atsimiti tai, kas įpinta mituose, kas gaudžia apeigų aide, kas yra eucharistijos ir sakramentų apskritai prasmė: „kiekvienos tikros dykumos širdyje stūkso sodas, ir kai jį pasiekiamo, jis mums rodosi pilnai pažįstamas, nepaisant to, kad atvykstame pirmąkart“ (Jasper 2004: 151).

Eucharistijos *anamnesis*, Kristaus kančios minėjimas nėra tik kolektyvinis istorinio įvykio liudijimas. Tai apokaliptinis patvirtinimas, visiškai suvokiamas tikrųjų poetų vaizduotėje, kuriems kalba tampa tikrąja *kenosis* – dykumos izoliacija, kalbos tyla. Tokia tyla glūdi sakramentinio vyksmo centre. Kaip dykumoje čia aukština mas ne tik gyvenimas, bet ir mirtis, kuri tuo pačiu yra Dievo gimimas (*genesis*). Tokia pradžia galima tik absoliutaus Dievo *kenosis* dėka, žmogui tai visada apleistumo atmintis (*anamnesis*), atpažįstama žodžiuose „mano Dieve, kodėl mane apleidai?“ (Evangelija pagal Morkų, 15: 34). Tai momentas, kai Jėzus išpildo savo misiją nesėkmėje, „įvykdęs didžiausią darbą savo gyvenime, peržengiantį visus darbus ir stebuklus, kuriuos jis atliko žemėje ar danguje“ (Jasper 2004: 154).

Tokiu būdu pamatinis atminties įvykis tarsi sulydo prarastos ramybės „jau ne“ ir tobulos būties „dar ne“ laikinėje žmogaus egzistencijoje. Tačiau tokiam lydinėje egzistencija peržengiama, todėl vėl neišvengiamai kyla atminties aptarimo reikalaujantis klausimas: ar egzistencija po mirties nekūniškoje formoje yra inteligibili ir logiškai galima?

Neretai buvo argumentuojama (B. Williams, D. Z. Phillips, A. Flew), kad nemateriali, taigi neobservuojama siela negali būti asmens tapatumo pagrindas. Asmens tapatybė nepriklauso nuo sielos (kaip substancijos) tolydumo, nekintamumo, nes tokiu atveju nepažintume nei savęs, nei aplinkinių. Todėl, kad siela neobservuojama, jokia ją liečianti tezė negali būti pagrįsta. Nežinia, ar kiti žmonės turi sielas, ar tuo pasižymi gyvūnai, ar yra viena, ar keletas sielų (laikinam ir amžinam gyvenimui). Tačiau žmonės neabejotinai pagrįstai formuluoja teiginius apie savo ir kitų asmenų tapatumą, tad kyla pagunda manyti, kad sielos klausimas ir asmens tapatybė neturi nieko bendra. Šios pozicijos šalininkas Perry'as daro išvadą, kad „asmens tapatybė turi

būti grindžiama kūnišku kriterijumi, ir jokia tezė apie mirties pergyvenimą dėka sielos nėra priimtina“ (Perry 2002: 531).

Ši kritika nukreipta ir į atmintį kaip asmens tapatybės kriterijų. Anot Perry'o, būtent dėl to (kartėžiško ir kasdieniško) fakto, kad atmintis yra apgaulinga, be papildomo kriterijaus neįmanoma atskirti tikros atminties nuo fantazijos. Tad tikintieji nemirtingumu patenka į uždarą ratą – asmens tapatybę grindžia ir išskleidžia autentiška atmintis (tariamasis Jonas pomirtiniame gyvenime yra Jonas, tik jei iš Jono perspektyvos mena Jonui nutikusius įvykius), kartu teigdami, kad tapatybė kaip tik ir brėžia ribą tarp tariamos ir tikrosios atminties (tariamasis Jonas gali atsimiti Jono praetį, tik jei jis yra Jonas, – kitaip atmintis yra tik menama). Tokiu būdu mintis, kad siela pergali mirtį, pagrįsta atmintimi kaip tapatybės kriterijumi, yra nepagrįsta.

Pagrindinė Perry'o prielaida atrodo tinkama – išties turime kažkaip atskirti autentišką ir neautentišką atmintį, nes tik faktas, jog Jonui atrodo, kad jis mena Jono gyvenimą iš Jono perspektyvos, nepanaikina abejonės, ar tariamasis Jonas yra Jonas. Klausimas kyla, ar atminties kriterijus parazituoja kūno kriterijaus sąskaita. Tai nėra absoliuti tiesa – žmonės neretai steigia tapatybę remdamiesi *tik* atminties kriterijumi. Gavę laišką iš draugo pasitikėsime atmintimi ir tik abejonės atveju kreipsimės į abu kriterijus. Tačiau jei hipotetiškai manytume atvejį, kai kūnišku kriterijumi negali būti pasiremta, kaip tuomet galimi racionalūs tapatybės teiginiai? Anot Daviso, tai įmanoma pasitelkus keletą skirtingų asmenų atmintis, derančias tarpusavyje bei koreguojančias viena kitą“ (Davis 2002: 533). Jei, tarkim, plevėna šimtas bekūnių sielų, svarstančių ar jos yra tos, kurios mano, kas yra, būtų iracionalu neigti, kad jų atsiminimais grįstos tapatybės yra autentiškos, jei atsiminimai dera tarpusavyje, patvirtina vienas kitą ir sudaro koherentišką piešinį.

Toks kiekvienu paskiru atveju sudėtingas atminties kontekstas atidengia *unikalumą* kaip pamatinį tiek asmens apskritai, tiek tikinčiojo tapatybės kriterijų. Krikščionybėje yra griežtai neigiama, kad eschatone gali būti kokybiškai identiškų asmenų. Kita vertus, Dievo atributai leidžia tokią situaciją manyti, todėl galima kelti klausimą, kaip tai paveiktų pomirtinio gyvenimo supratimą? Atsakant trumpai, tokia situacija, kai po mirties egzistuos keli kokybiškai identiški Jonai, reikalautų peržiūrėti taip giliai išsisknijusį pagrindinį asmens kriterijų (kad galima tik viena asmens „inkarnacija“) arba pripažinti, kad Jonas (unikali asmenybė žemėje) neišgyveno.

IŠVADOS

Descartes'o iškelta visagalio apgaviko hipotezė buvo konstruktyviai naudojama religijos filosofijoje – epistemologijoje ir teodicėje.

Aptardamas juslinių suvokinių, atminties ir kitų sąmonių akivaizdumo problemą, t. y. atmesdamas tai, kad egzistuoja save autentifikuojantys fenomenai, Plantinga

primena hipotetinį Descartes'o išpėjimą apie galintį žmogų apgauti demoną. Šis išpėjimas galioja ir atmintimi paremtoms tiesoms. Taigi vien disponavimas vaizdine ar jusline medžiaga nėra pakankamas įsitikinimo pagrįstumui. Papildomas racionalaus įsitikinimo patvirtinimo kriterijus yra specifinis jį patvirtinantis kontekstas. Įsitikinimas yra iš tikro pamatinis tik tam tikromis sąlygomis; šios sąlygos ir yra jo pagrindimas. Taigi pamatiniai įsitikinimai nėra arba nebūtinai yra kuo nors neparemti. Kaip tik specifiniai ir konkretūs, o ne abstraktūs teiginiai patiriami kaip išties pamatiniai.

Plantingos epistemologinės reformos pagrindinė išvada yra tai, kad paprastai akivaizdžiais (nereikalaujančiais pagrindimo) priimami įsitikinimai (tarp jų – tiesos apie praeitį) yra paremti konkrečiu kontekstu, kita vertus, tikėjimo teiginiai (išsaknįj tam tikrose patirtyse) klaidingai laikomi nepagrįstais ir todėl iracionaliais.

Svarstydamas blogio klausimą, Inwagenas pasitelkia įvairias paraboles, išskleidžiančias su atmintimi susijusias, ir teikia teodicęją formuojančius argumentus. Hipotetinis blogio „atšaukimas“ leidžia pavaizduoti tokią tikrovę, kurioje nelieka vietos laisvam, sąmoningam apsisprendimui. Kita vertus, toks veiksmas (blogio atminties panaikinimas) numato klaidinimą apie praeitį, o tai prieštarautų Descartes'o savo paties hipotezės paneigimui. Negalime logiškai pagrįsti situacijos, kai Dievas tiesiog akimirksniu atstato puolusios žmonijos ikiistorinę būklę, išskyrus klastojant žmonijos istorinę atmintį. Kita vertus, tokia situacija užkerta kelią sąmoningam, autentiškam žmogaus dalyvavimui išganyme.

Pagal Inwageną, išganymo sumanymas visų pirma numato nuo egzistencijos neatsiejamo blogio ir kančios refleksiją. Nesant tokiam sąlygotumui žmogus tenkintųsi tik sekuliais interesais. Taigi jei Dievas stebukliniu būdu „atšauktų“ natūralias atsiskyrimo nuo jo pasekmes, ne tik būtų apgautinėtijos, bet ir atimtų iš žmonijos pamaldumo motyvaciją. Antra, egzistencijoje patirto ar sutvorto blogio atmintis yra būtinas atstatytos žmonijos būklės komponentas, paneigiantis antrojo nuopolio galimybę ir išbaigiantis išganymo planą.

Atminties tematizavimas taip pat pasitelkiamas aptariant pomirtinio gyvenimo doktriną. Šios doktrinos oponentai (Perry's) teigia, kad atmintis be kūno kriterijaus nėra pakankama asmens tapatybei pagrįsti, tuo tarpu šalininkai (Davisas) teigia, kad atmintis, tiksliau koherentiškas atsiminimų kontekstas, gali būti pakankamas nekūniškos egzistencijos, taigi sielos tapatybės kriterijus.

Gauta 2006 02 27

Literatūra

1. Alston, W. P. 1991. *Perceiving God*. Ithaca: Cornell University Press.
2. Blanshard, B. 1974. *Reason and Belief*. London: Allen and Unwin.

3. Davis, S. T. 2002. *The Resurrection of the Dead*. Edinburgh University Press.
4. *Descartes: Philosophical printings*. 1976. Ed. by E. Anscombe. Nelson's University Paperbacks.
5. Inwagen, P. 2002. *The Magnitude, Duration and Distribution of Evil: A Theodicy*. Edinburgh University Press.
6. Jasper, D. 2004. *The Sacred Desert: Religion, Literature, Art, and Culture*. Blackwell Publishing Ltd.
7. Plantinga, A. 1981. Is Belief in God Properly Basic?, *Nous* 15: 41–51.
8. Plantinga, A. 2002. *Is Belief in God Rationally Acceptable?* Edinburgh University Press.
9. *Postmodern theology*. 2003. Ed. by K. J. Vanhoozer. Cambridge University Press.
10. Santayana, G. 1955. *Scepticism and Animal Faith*. New York: Dover.

Mindaugas Briedis

MEMORY IN PHILOSOPHY OF RELIGION: TEMPTATIONS BY CARTEZIAN DAEMON IN EPISTEMOLOGY AND THEODICY

Summary

The article deals with the reflection of memory in the fields of philosophy of religion, especially epistemological strategies of Alvin Plantinga and theodicy presented by Peter van Inwagen. They both followed the warning of Descartes about the possibility of the almighty spirit evil or daemon deceiver and accepted it as a reminding about the fallibility of memory.

Plantinga while asking if belief in God is rationally acceptable examines the tradition of foundationalism in which some beliefs are taken to be basic (obvious) and some are not (for example, belief in God). Further he argues that the basic beliefs of classical foundationalism (including memory beliefs) are in turn grounded upon some experiential contexts which consist of more concrete and specific propositions. If so, then the belief in God can be regarded as rationally acceptable, because it is grounded on those existential contexts which consist of true-life propositions and are properly basic.

Peter van Inwagen uses analysis of memory to show that the disrooting of the evil of this world is logically acceptable only with the condition that God momentarily cancels all memories of those evils, which in turn is deceiving and, following the definition of Descartes, impossible. Yet the further and more important conclusion which Inwagen draws is that deceived memory (human being) loses the possibility of free and conscious choice in the presence of evil, in short, he lives in the world of illusions. Finally, the absence of memories of evil experienced and made during the existence violates the necessary condition of the final stage of God's plan of atonement. Otherwise we can imagine the second, third etc. Fall.

At the end, a brief discussion on memory and analysis of naturally related themes such as personal identity, afterlife and existence of the soul is offered.

Key words: memory, belief, theodicy, evil, personal identity